

Philippos halála Diodórosnál (Diod. XVI. 91–94)

Fordította, a bevezetést és
a jegyzeteket írta Illés Imre Áron

Bevezetés

A makedón uralkodó, II. Philippos meggyilkolásához kapcsolódó összeesküvés-elméletek majdnem tökéletes párhuzamba állíthatók azokkal, amelyek a Kennedy-gyilkossággal kapcsolatban merülnek fel:

- a) a „hivatalos” merénylő (Pausanias ~ Oswald) magányos merénylő volt-e vagy sem;¹
- b) ha nem, akkor kik álltak a merénylet hátterében?

A bő kétezer éve kisebb-nagyobb intenzitással folytatott vita egyik legfőbb oka az lehet, hogy – bár az ókor óta minden történetíró szereti a saját témáját a legjelentősebbnek és legfontosabbnak beállítani – Philippos halála valóban világtörténeti jelentőségű: ez tette lehetővé, hogy a már megkezdett, Perzsia elleni hadjáratot fia, Sándor² vezesse. Az alábbiakban a Philippos halálára vonatkozó legrészletesebb forrás, a szicíliai Diodóros beszámolójának magyar fordítása olvasható rövid bevezetővel.

A merénylet háttere: Kr. e. 336 késő nyarán vagy őszén II. Philippos – elsősorban politikai okokból – hozzáadta lányát, Kleopátrát Alexandroszhoz, az epeirosi királyhoz, s maga az esküvő reprezentatív esemény is volt Aigaiban, amely Makedónia egységét és hatalmát volt hivatott hirdetni a nagy perzsaelenes hadjárat előestéjén.³ Philippot az esküvő során gyilkolta meg Pausanias nevű testőre. A jelen tanulmányban nincs mód a Philippos halálára vonatkozó elméletek kritikus és elemző bemutatására, így a következőkben az ókori források állításait veszem sorra a merényletre vonatkozóan, részletes elemzés nélkül ugyan, de azzal a megjegyzéssel, hogy mindegyik ókori nézetnek van modern képviselője is, s ezt a teljesség igénye nélkül egy-két alapvető munkával szemléltetem.

(1) Pausanias magányos elkövető volt, és tettét személyes sérelmek motiválhatták (Diod. XVI. 93, 3 – 94, 4; Arist. *Pol.* 1311b).⁴ A személyes indíték hangsúlyos és részletes leírása mellett a „több összeesküvő” elmélet is talál érveket Diodórosnál: a XVI. 94, 3 szerint a merénylő „lovakat állított a kapuhoz”, ez azonban nem bizonyítja egyértelműen, hogy többen voltak, mivel Pausanias akár váltott lovakkal is tervezhette a menekülést (Iust. IX. 7, 9 szerint Olympias készíti elő a lovakat számára a meneküléshez – lásd alább). Továbbá a XVII. 2, 1 úgy fogalmaz, hogy Nagy Sándor első tetteként leszámol

atyja gyilkosaival (azaz többes számot használ a szöveg). Valójában azonban ez sem egyértelmű bizonyíték, mivel a trónra lépés körüli „tisztogatás” ürügye mindenképpen Philippos halála lehetett,⁵ függetlenül attól, hogy ki követte el magát a merényletet, illetve ki volt benne az összeesküvésben és ki nem.⁶ Bosworth hangsúlyozza, hogy Aristotelés személyes indítékról beszél, de arról nem, hogy Pausanias egyedül lett volna.⁷

(2) Pausanias egy összeesküvés része, azaz csak eszköz volt. Az összeesküvés hátterében állhatott:

- a) Olympias,⁸ esetleg Sándor tudtával vagy tényleges részvételével⁹ (Iust. IX. 7; Plut. *Alex.* 10). Plutarchos csak említi, hogy egyesek Olympias és Sándort vádolják, de utóbbit határozottan menteti. Iustinus ezzel szemben egészen extrém módon teszi egyértelművé Olympias bűnösségét: lovakat készített elő a meneküléshez, megkoszorúzza Pausanias holttestét, éves áldozatot mutat be a merénylő sírjánál, s Philippos utolsó feleségét, Kleopátrát is kegyetlenül megöleti.
- b) A felső-makedóniai arisztokraták, a később kivégzett lynkéstisi testvérek vezetésével (Arr. I. 25, 2; Curt. VII. 1, 5–6; Iust. XI. 2).¹⁰
- c) A perzsák (Arr. II. 14, 5; Curt. IV. 1, 12). Sándor az iszosi csata utáni levélváltásban vádolja meg a perzsákat Philippos meggyilkolásának a megszervezésével. Bár Sándornak kifejezetten érdekében állhatott ezt alaptalanul is terjeszteni (saját magát felmenti, Dareiosz befeketíti), a perzsák valóban éltek a politikai orgyilkosság módszerével.¹¹

A kérdés tisztázásához¹² kulcsfontosságú lenne a fenti források forrásértékének (forráshasználat, történetírói elvek, megbízhatóság, hitelesség stb.) minél pontosabb feltérképezése. Ez azonban, mint minden Sándorral foglalkozó forrás esetében, rendkívül bonyolult kérdés: kortárs szerzőnk – Aristotelés kivételével, akitől azonban csak egyetlen rövid odavetett megjegyzésünk van – nincs, szerzőink mind legalább 250 évvel az események után alkottak,¹³ és jellemzően nem tüntették fel, hogy pontosan mikor milyen forrásból dolgoztak. Ráadásul beszámolóik az odavetett megjegyzésektől a részletes – egymásnak általában többé-kevésbé ellentmondó – tárgyalásig terjednek.

A fentiek fényében a fordítás előtt érdemes röviden összefoglalni, mi az, amit ilyen téren Diodórosról, a legrészletesebb

beszámoló szerzőjéről tudunk. Hangsúlyozva, hogy a *Quellenforschung* Diodóros esetében mindig is kulcskérdés marad, a „Ki volt a forrása?” jellegű kérdések mellett újabb nagyobb hangsúlyt kap a „Hogyan használta fel a forrásait?” kérdés is.¹⁴

Diodóros életéről szinte csak a saját művéből kihámozható információk állnak rendelkezésünkre, mivel az ókori pogány szerzők alig hivatkoznak rá¹⁵ – Schwartz rosszmájú megjegyzése szerint majd csak a keresztény szerzők lesznek elég igénytelenek (*anspruchlos*) ahhoz, hogy felhasználják.¹⁶ Ezek alapján a következőket mondhatjuk:¹⁷ Kr. e. 90-ben született a szicíliai Agyrionban, és 60 és 30 között dolgozott történeti munkáján. E munka során Rómában és Alexandriában biztosan eltöltött hosszabb-rövidebb időszakot, de az I. 4, 1-ben említett számos utazás inkább csak egy – Schwartz szerint Polybios III. 59 által ihletett – *topos*. Rómában nem sikerül bekerülnie a kortárs irodalmi életbe, támogató mecénásokról sem tudunk.

Munkája, a *Bibliothéké historiké* („Történeti könyvtár”) – mely az egyik legnagyobb terjedelemben ránk maradt pogány történeti alkotás¹⁸ – egyetemes történeti összefoglalás a kezdetektől a saját koráig. Az eredeti 40 könyvből szinte hiánytalanul fennmaradt az első öt (a Kelet és Hellas mitikus őstörténete) és a XI–XX. könyv (Kr. e. 480–302), de az elveszett könyvekből is számos töredékkel rendelkezünk. A mű kronológiai vázát az athéni archónok, a római consulok és az olympiasok adják, ezeket azonban Diodórosnak nem mindig sikerült összehangba hoznia. Az adott évben történt jelentősebb eseményeket elvileg világtörténeti igénytelenséggel mutatja be – több-kevesebb sikerrel: például a XVI. könyvben egyértelműen Philippos a főhős, de szerepelnek a szicíliai és ázsiai események is, a XVII. könyv viszont kizárólag Nagy Sándorról szól, ázsiai és egyéb görög események csak vele kapcsolatban kerülnek elő, a világ más részeiről nem hallunk.

Diodóros mint történetíró megítélése a 20. század második feléig meglehetősen egységes volt: „ostoba, gondatlan kompilátornak” tartották,¹⁹ a „rosszabb fajtából”,²⁰ illetve elsőrangú források másodrangú kivonatolójának.²¹ Ennek megfelelően sokáig nem foglalkoztak vele saját jogon, csak mint korábbi, elveszett szerzőktől származó adatok fenntartójaként: mivel „ész nélkül” alkalmazta az olló-ragasztó módszert, hűségesen tartotta meg az eredeti szövegek főbb mondanivalóját, stilisztikai átfogalmazás mellett természetesen. Ennek megfelelően Diodóros műve a hagyományos *Quellenforschung* vadászterülete: egyrészt, mert hitelessége – mivel ostoba félreértéseitől és hibáitól eltekintve szolgálisan másol/kivonatol – attól függ, hogy az adott helyen ki volt a forrása, s ez a forrás mennyire hiteles. Másrészt mert Diodóros segítségével helyreállíthatjuk ezeket az elveszett forrásokat,²² mivel minden részhez egyetlen forrást használt fel, s ezen nem változtatott, azaz nem adott hozzá, csak elvett belőle.

A kutatók jelentős része újabb elveti a fenti, Diodórosra nézve negatív és túlságosan leegyszerűsítő képet.²³ Nem vitatható az önellentmondások, a félrevezető tömörítések, duplumok, félreértések, leegyszerűsítések stb. megléte. De fontos kiemelnünk, hogy szerzőnk munkájának jellege is teljesen más, mint a „nagyoké”²⁴ – nem várhatunk akkora önállóságot és precizitást egy világtörténelmet a mitikus korszaktól a Kr. e. I. század közepéig elsősorban írott források alapján 40 könyvben bemutatató szerzőtől, mint például Thukydidéstől, aki egyetlen háború történetét tárgyalja kortársként és jóval kisebb

terjedelemben, vagy Polybiostól, aki tulajdonképpen egyetemes történetet írt, de közel kortársként és jóval szűkebb tér- és időbeli keretek között. Nem állítom, hogy Diodóros csak a témaválasztása miatt marad el tőlük, csak azt, hogy hibái mellett tagadhatatlanul vannak erényei is, s nem annyira önállóan, mint azt sokan látni szeretnék – nyilván örülnénk, ha segítségével valóban olyan pontosan rekonstruálhatóak lennének az elveszett történetírók, mint sokáig gondolták, de ez sajnos nem mindig van így. Diodóros értékelésénél figyelembe kell venni saját céljait is, továbbá fontos, hogy ne csak saját módszertanunkat vetítsük vissza rá, illetve kérjük számon tőle.²⁵

Diodóros megítélésének változásait s ezen változások hatását egyes problémákra legyen elég egyetlen példával szemléltetünk. A munka bevezetőjéből nem egyértelmű, hol is lesz vége: az I. 4, 6-ban ugyanis az szerepel, hogy a munkát Caesar gall hadjáratának elejével, Héródész archónságával zárja (60/59), az I. 4, 7 számai alapján viszont 46/45 jön ki (az első olympiai játékok, 776 után 730 évvel). A töredékek alapján valóban 60/59 volt a mű végpontja, viszont egyéb helyek is arra utalnak, hogy nem ez volt az eredeti cél: Britanniaról saját célkitűzése szerint majd akkor ír részletesen Diodóros, ha Caesar hadjáratát tárgyalja (III. 38, 2; V. 21, 2 és V. 22; a hadjárat 55/54-ben zajlott). Schwartz megoldása erre az, hogy 60/59 volt a szerző eredeti célja, de a bevezetőhöz Diodóros egy olyan kronológiai táblázatot használt, amely 46/45-ig tartott, és innen származnak az I. 4, 7–8 számadatai. Azaz – Schwartz szerint – Diodóros annyira ostoba, hogy még amikor a saját munkájának a kereteiről beszél, akkor is csak ész nélkül másol.²⁶ Oldfather szerint a munka során Diodóros megöregedett, elfáradt, így a 46/45-ös végpont (Caesar győztesen befejezi a polgárháborút) helyett menet közben korábban, 60/59-nél állt meg (I. triumvirátus), de az eredeti számokat/tervet nem sikerült mindenhol következetesen javítania.²⁷ Oldfatherhez hasonló véleményt képvisel Muntz, csak az érvelése részletesebb: szerinte Diodóros nem egyszerűen megöregedett, hanem a belpolitikai helyzet miatt látta jobbnak, ha megáll 60/59-nél.²⁸

Bárhogy is áll a helyzet Diodóros önállóságát illetően, az vitathatatlan, hogy hitelességét döntően befolyásolják a forrásai, s ezzel a szűkebb témánkat illetően zsákutcába is jutottunk. Ha ugyanis el is fogadjuk Hammond véleményét, ti. hogy az athéni Diyllos a közölt rész forrása (van persze más nézet is),²⁹ róla – különösen megbízhatóságáról – szinte semmit sem tudunk.³⁰ Ráadásul Diodórosé a legrészletesebb beszámoló, így a párhuzamos forrásokat is csak korlátozottan tudjuk felhasználni kontrollként.³¹ Továbbá érdemes szem előtt tartanunk, hogy Diodóros kifejezetten moralizáló szerző, kedveli és ki is emeli az ilyen témákat – ha nem is mindig független e téren a forrásaitól.³² A fenti megfontolások figyelembevételével a következőket mondhatjuk:³³

A 91–92. caputok háttérinformációi (Parmeniön előreküldése Asiába, Kleopátra esküvője mint fényűző és reprezentatív esemény) mindenképpen hitelesnek tekinthetők. Mind a hadjárat előkészítése, mind pedig a hadjárat előtti, hatalmi reprezentáció logikus és indokolt, különösen annak fényében, hogy az ókori hagyomány szerint 337-ben Philipposnak mind Sándorral, mind Olympiasszal megromlott a viszonya (lásd lent, Attalosnál). A jó viszony helyreállítását volt hivatott mindenki számára világossá tenni az esküvő, melyen Sándor apja mellett szerepelt, Philippos veje pedig Alexandros, épeirosi uralkodó

lett, akit – ha Olympias valóban fel is akart lázítani – ezzel a friggel Philippos lekötelezhetett. Az esküvő így azt üzen- te, hogy Makedónia belső ügyeivel minden rendben, Sándor és Épeiros Philippos mellett áll, minden ellenkező híresztelés dacára. A görögöknek nem érdemes újra próbálkozniuk. A szö- vegben szereplő jóslatok hitelessége természetesen erősen kér- déses.

A 93–94. caputokban foglaltak már problémásabbak. Ál- talában elfogadott, hogy – mindkét – Pausanias és Philippos között lehetett homoszexuális kapcsolat, akár akkor, amikor Pausanias még apród volt, akár később. Komoly kérdés lehet azonban, hogy mikor történt Pausanias meggyalázása.³⁴ Ennek részletei persze lehetnek túlzóak, de a hagyomány a meggyalá- zás tekintetében egységesnek tűnik, bár Aristotelésnél és Plu-

tarchosnál a *hybrizein* ige – a kontextus hiányában³⁵ – pusztán sértést, gőgös viselkedést is jelenthet, szexuális töltet nélkül, s akár az sem zárható ki, hogy e motívumot esetleg csak a későbbi hagyomány színezte ki ennyire. Kérdéses a másik Pausanias személye is: ő csak Diodórosnál jelenik meg, így elképzelhető, hogy vagy teljesen fiktív a történet, és a merénylő Pausanias duplázódik meg valami félreértésnek köszönhetően, vagy egy tényleges esemény emlékét őrzi, de más személlyel.³⁶ További problémát okoz Philipposnak a tizenharmadik istenként törté- nő szerepeltetése. Ennek hitelességét kétségbe vonja például Hatzopoulos, mivel más forrás – különösen Iustinus³⁷ – nem említi, és nagyon jól illeszkedik a görög *hybris*-elképzelésbe:³⁸ Philippos túllépi az emberi mértéket, amikor az istenek közé emeli magát, ezért szükségszerűen el kell buknia.

Jegyzetek

- 1 A párhuzam csak ott sérül, hogy Philippos esetében senki sem vi- tatja, hogy Pausanias kezében volt a gyilkos fegyver, míg Oswald esetében megjelenik egy olyan elmélet is, mely szerint nem ő lötte ki a gyilkos golyót.
- 2 Az egyszerűség kedvéért III. Alexandros makedón uralkodó Sán- dorként szerepel a szövegben.
- 3 Ekkor már makedón expedíció haderő tartózkodott Kis-Ázsiában Parmeniön vezetésével, s hogy a makedón hatalom reprezentáci- ójára valóban szükség volt, azt jól jelzi, hogy a görögök végső vereségét jelentő chaironeiai csata csak két évvel korábban zajlott (338); hogy Nagy Sándornak Philippos halála után le kellett vernie a fellázadó görögöket (ez Thébai teljes pusztulásával járt); hogy Sándor is több mint 10 000 fős sereget hagy Hellasban Antipatros vezetésével; s hogy az ázsiai hadjárat elején még a perzsák – il- letve görög vezérek is – próbálkoznak Hellas fellázításával. Ma- gyarul lásd Bosworth 2002, 49 skk. (A téma történeti háttéréhez általában magyarul lásd Bosworth 2002; klasszikus összefoglalás: Hammond–Griffith 1979; az újabb irodalomból lásd pl. Worthing- ton 2014, Philipposhoz és Sándorhoz is.)
- 4 A személyes sérelmek megjelennek Iust. IX. 7, 4–8-ban és Plut. *Alex.* 10, 5-ben is. A Pausanias név egyéb forrásokban is adatolt, pl. Val. Max. I. 8 ext. 9 és Ael. var. III. 45.
- 5 A makedón udvarban viszonylag bevett eljárás, hogy az új uralko- dó elüzi vagy elteszi láb alól a szóba jöhető riválisokat.
- 6 A személyes indítékok mellett pl. Fears 1975 (Pausaniasnak ki- zárólag személyes indítékai voltak, ez biztos, hogy e mellett egy összeesküvés eszközévé is vált-e, az már más kérdés).
- 7 Bosworth 2002, 46, 3. jegyzet.
- 8 Develin 1981.
- 9 Sándor érintettségének a klasszikus összefoglalása: Badian 1963. Eszerint Olympias és Sándor vagy már teljesen kiszorultak a hata- lomból, vagy attól félnek, hogy háttérbe fognak szorulni Philippos új felesége és családja (Attalos) miatt. A Sándor és Philippos kö- zötti konfliktus megjelenik Iust. IX. 7 és Plut. *Alex.* 9–10.
- 10 Bosworth 1971 (tulajdonképpen ez tűnik a „hivatalos” verzióknak).
- 11 A perzsa részvételt legrészletesebben Lindholmer 2016 vizsgálja; végkövetkeztetése az, hogy a perzsa részvétel nem bizonyítható ugyan, de legalább annyira megalapozott, mint a többi feltételezés.
- 12 A korábbi véleményekről is jó és friss összefoglalás: Lindholmer 2016, valamint Anson 2013, 74–81. A kérdés minden Sándorral és/vagy Philipposzal foglalkozó monográfiában megjelenik, ma- gyarul lásd Bosworth 2002, 40–50 és Kertész 2000, 65–68. Egy- értelmű *communis opinio* nincs, legkevésbé elfogadott a perzsák, illetve a makedón arisztokraták részvétele. Alapos bibliográfiái összefoglaláshoz lásd Molina Marín 2018, 61–63.
- 13 Aristotelés (Kr. e. 384–322, 1 sor); Diodóros (Kr. e. 1. sz., 4 ol- dal); Plutarchos (Kr. u. 1–2. sz., 2 oldal); POxy 1789 (Kr. u. 2. sz. [?], néhány szó); Iustinus (Kr. u. 1., ill. 3. sz., 3 oldal), továbbá odavetett megjegyzések Curtius Rufusnál és Arrhianosnál. Utóbbi és a POxy 1789 töredékeinek kivételével mind olvasható magya- rul is.
- 14 Az elmúlt évtizedek kutatásai alapján Diodórosnak határozottan van saját véleménye, tudatos koncepciója, ugyanakkor természe- tesen kérdés, hogy ez hol és hogyan jelenik meg. Kiválóan – és még finoman – összegzi a Diodóros-hoz való hagyományos hozzá- állást Stylianou 2007, 1: a fő kérdés az, hogy az információ Dio- dórosé-e vagy a forrásáé, és utóbbi esetben mennyire magyarzza félre a forrását Diodóros. (Ezzel kapcsolatban találó Green 2006, x megállapítása: ha valami jó Diodórosnál, azért mindig a forrásá- nak jár dicséret, sohasem neki.)
- 15 Csak Plin. *Nat. Hist. praef.* 25 említi Diodórost és művét, a *Bib- liothékét*.
- 16 Schwartz 1905, 664.
- 17 A kevés életrajzi adathoz lásd pl. Schwartz 1905, 663–664, újab- ban Muntz 2017, 3–4.
- 18 Összehasonlításként a Loeb Classical Library sorozatban Diodó- ros 12 kötet, Livius 14, Cassius Dio 9, Polybios 6, Hérodotos és Thukydides 4.
- 19 Hammond 1937, 79.
- 20 Schwartz 1905, 663–664.
- 21 Stylianou 2007, 1. Ezzel kapcsolatban érdemes kiemelni, hogy Diodóros teljes dilettantizmusát már az a tény is kétségbe vonja, hogy a kutatók egyöntetű véleménye szerint általában a legjobb forrásokat használja és azokat hűségesen adja vissza (lásd pl. Old- father 1989, xxi).
- 22 Módszertanilag pozitív példa Hornblower 1981, amely munka alapos bevezető magához Diodóros-hoz is.
- 23 Valójában inkább hangsúlyeltolódásról beszélhetünk, hiszen Dio- dóros számára kedvezőbb vélemény már Oldfather 1933-as fordí- tásának a bevezetőjében is megjelenik: több van a *Bibliothékében* Diodórosból, mint általában feltételezik, s emellett átgondoltabb is (Oldfather 1989, XVII). A korábbi uralkodó vélemények na- gyon tömör összefoglalása Seibert 1972, 25–29: egyetlen forrás, amelyet véletlenszerűen egyéb forrásokkal egészít ki; egy főfor- rás, amelyet egyetlen másik forrásból származó információkkal egészít ki; nem dolgozza össze a forrásokat, azaz egy-egy rész- hez mindig egyetlen forrást használ; változó, hogy mikor milyen módszert alkalmaz. A legújabb irányzatok rövid összefoglalása Hau–Meeus–Sheridan 2018: (1) Diodóros nagyrészt független szerző (főleg a nem elbeszélő anyagot tekintve, pl. előszók, tör-

- téneti koncepció), forrásait nem egyszerűen összeollózza, hanem alkotó módon használja fel, saját átgondolt koncepciója és egyéni véleménye van; (2) Diodóros nagymértékben függ ugyan a forrásaitól, de olykor vitathatatlan az önállósága is; (3) Diodórost a forrásai határozzák meg. Átfogóan lásd Sacks 1990 (a vitaindító monográfia); Rathmann 2016; Muntz 2017 (Sacks és Muntz az első, Rathmann inkább a második csoportba tartozik, a fent idézett Stylianos 2007 pedig a harmadikba).
- 24 Oldfather 1989, XVII szerint Diodóros nem akar többnek látszani, mint ami: korábbi munkák kompilátora. Ennek némileg ellentmondanak az utazásairól tett kijelentései.
- 25 Egy történeti esemény bemutatásánál értelemszerűen ma is más megfontolások játszanak szerepet egy népszerűsítő munka, egy egyetemi jegyzet vagy egy tudományos szakmonográfia esetében. A hiba, ténybeli tévedés természetesen hiba marad, de az önállóság, a részletesség, az érvelés megléte vagy hiánya, illetve részletessége már műfajfüggő. Vö. Green 2006 józan bevezetőjét.
- 26 Schwartz 1905, 665. Ez az elmélet nem mellesleg azt nem magyarázza meg, hogy ha a 46/45 mint végső dátum csak véletlen, és Diodóros számára mindvégig 60/59 volt a cél, akkor miért van többször is utalás későbbi eseményekre; lásd fent.
- 27 Oldfather 1989, XVIII–XIX.
- 28 Muntz 2017, 215 skk.
- 29 Hammond 1937, 89–90 (Momigliano korábbi Duris-azonosításával szemben), ehhez lásd még Veh–Frigo 2007, 173. E rész forrásai azonosításának problémáját jól jelzi, hogy Sacks (1990, 7) éppen a XVI. könyvet hozza példának arra, hogy milyen komoly gondot okoz alkalmanként Diodóros forrásainak meghatározása, és ez esetenként milyen reménytelen feladat.
- 30 Maga Hammond sem következetes e kérdésben: Diyllos fennmaradt töredékei alapján elfogult, és nem tiszteli a tényeket (Hammond 1937, 90); Diyllos kompetens történetíró, továbbá Diodóros Diyllosra alapuló beszámolója Philippos haláláról hitelesebb, mint Trogusé (Hammond 1991b, 504 és 506). Ehhez lásd még Hatzopoulos 2005, 48. Valójában az FG rHist-ben (no. 73) Diyllos 6 *testimonium*-mal és 4 *fragmentum*-mal szerepel kb. 1,5 oldal terjedelemben.
- 31 Ha például valami nem szerepel más szerzőknél, az azért van, mert az adott rész Diodóros leleménye, vagy azért, mert a többi szerző rövidebben számol be az eseményekről, és éppen azt a részt hagyták ki stb.
- 32 Lásd Hau 2009 és 2016.
- 33 A kérdéshez – a fentebb hivatkozott, Philippos halálát tárgyaló szakirodalom mellett – alapvetőek Hatzopoulos 2005, valamint Veh–Frigo 2007 megjegyzései. Készül egy teljes olasz kommentár az egész diodórosi életműhöz, de a XVI. könyv még nem jelent meg. A részleteket lásd a szöveghez fűzött jegyzetekben is.
- 34 A szakirodalomban például felmerül érvként, hogy azért nem hiteles a történet, mert ha Pausaniast valóban ifjú korában gyalázták meg, ahogy ezt Iustinus (IX. 6, 5–6) is határozottan állítja, illetve ahogy ez esetleg a Dioródosnál is említett illír hadjáratból is következhet, akkor miért várt volna ennyit a bosszúval. Persze erre is születnek magyarázatok: például az volt az utolsó csepp a pohárban, hogy Attalos nemhogy büntetést nem kapott az esetleg évekkorábban elkövetett tetteért, hanem most a király veje és egyik hadvezére lett.
- 35 Iustinus (IX. 6, 5–6) és Diodóros elég részletesen fogalmaz ahhoz, hogy náluk kétség sem fér a nemi erőszakhoz.
- 36 Hatzopoulos 2005, 46–58.
- 37 Hatzopouloszal ellentétben nem tartom olyan jelentősnek a Iustinusra alapuló *argumentum e silentio*-t. Igaz ugyan, hogy a gyilkosság bemutatásakor Iustinus elég részletesen beszámol az Olympiasszal kapcsolatos pletykákról, valamint az esküvőről és az ünnepélyről (IX. 6–7), de a IX. 8 végén szereplő, Philipposzt és Sándort összehasonlító elemzésnek Philippos *hybrise* talán ellentmondana (itt Philippos agyafűrt és ravasz uralkodónak, de Sándornál mértéktartóbbnak és fegyelmezettebbnek tűnik), így Iustinus – vagy Trogus – részéről ez tudatos elhallgatás is lehet.
- 38 Diodóros igen jellemző vonása az ilyen jellegű moralizálás, az istentelen emberek bukásának ábrázolása; lásd még ugyanebben a könyvben a delphoi szentély kifosztóinak a sorsát (XVI. 38, 6; XVI. 56–58, 61–64).

[91, 1] Athénban Pythodóros volt az archón,² a rómaiak pedig Quintus Publiust és Tiberius Aemilius Mamercust választották consullá,³ a száztizenegyedik olympia zajlott, amelyen a kleitóri Kleomantis nyerte a stadionfutást.⁴ [2] Az ő idejükben Philippos király, akit a görögök fővezérükké (*hégemón*) tettek,⁵ háborút indított a perzsák ellen. Attalost⁶ és Parmeniónt⁷ előreküldte Asiába a hadereje egy részével,⁸ s azzal bízta meg őket, hogy szabadítsák fel a görög városokat. Ő maga pedig, mivel az istenek jóváhagyásával szeretett volna háborút indítani, megkérdezte a Pythiát,⁹ vajon le fogja-e győzni a perzsák királyát. A Pythia pedig a következő jóslatot adta neki:

*Látsz koszorút a bikán, s jön a pap már; hogy vegye vérét.*¹⁰

- 1 A jegyzetek összeállításánál a fent idézett munkákon kívül nagy hasznomra volt Welles 2003 és Veh–Frigo 2007.
- 2 Pythodóros nevű archónt ismerünk például 432/431-ből (Develin 1989, 101, Diodórosnál is szerepel: XII. 37, 1), a 336/335. év archónja azonban helyesen Pythodélos (vö. Develin 1989, 363, helyesen szerepel Arrhianos I. 1, 1-ben).
- 3 Liviusnál (VIII. 12, 4) Tiberius Aemilius Mamercinus és Quintus Publius Philo alakban a 339. év consuljai (Broughton 1951, 137). Itt is jól látszik, hogy Diodórosnak nem mindig sikerült összhangba hoznia a római consulokat a görög kronológiával (az olympiai és az archónokra alapuló időszámítás szinkronban van).
- 4 Az ókori történetíróknál az *epónymos*, azaz az évről évre adó tisztviselők nyilvántartása mellett az olympiasok szerinti időszámítás is elterjedt volt. Diodóros ezt is következetesen alkalmazza: a hagyomány szerint 776-ban megrendezett első olympiai játékoktól számítanak négyéves időszakokat (pl. az ötödik olympias második éve stb.), olympiai évben pedig gyakran megadják a stadionfutás győztesének a nevét is. Az olympiasok szerinti időszámítás segítette szinkronba hozni a sok különböző polis helyi időszámítását.
- 5 Ti. a chairóneiai csata (338) után megalakuló ún. korinthusi szövetség vezetőjévé. E szövetség legfontosabb célja az 5., de különösen a 4. században egymással viszálykodó görög államok közötti béke megeremtése, végső soron pedig egy perzsaellenes háború – természetesen makedón vezetéssel. Alapvető összefoglalás a források megadásával Hammond–Griffith 1979, 623–646.
- 6 Előkelő makedón, Philippos utolsó feleségének, Kleopátrának a nagybátyja és gyámja, így komoly befolyással rendelkezett az udvarban. Philippos és Kleopátra 337-es esküvőjén szólalkozott össze Sándorral, a hagyomány szerint ekkor mélyült el a konfliktus Sándor és Philippos között (Plut. *Alex.* 9 és Iust. IX. 7). Ennek megfelelően Sándor egyik első dolga Philippos halála után az volt, hogy az expedíciós sereggel előre küldött Attalost megöltesse (vö. Diod. XVII. 2, 3 – XVII. 3; XVII. 5). Attaloszhoz lásd Berve 1926 II, 94 (no. 182) és Heckel 2006, 62.
- 7 Philippos kipróbált hadvezére, aki fontos szerepet játszott Sándor jelentősebb csatáiban is, azonban egyre inkább veszített befolyásából, mígnem 330 őszén fiát, Philótast, majd őt magát is összeküvés vádjával kivégezték. Bár a forrásainkban egyértelműen kitapintható egy Parmenióon-ellenes hagyomány, amely gyakran szembeállítja őt Sándorral, ez legalább részben fiktiivnek tűnik. Philippos halálát követően határozottan kiállt Sándor mellett, s több kutató jogosan hangsúlyozza, hogy legalább hallgatólagos beleegyezése nélkül vezértársát, Attalost nem lehetett volna minden további nélkül megöletni. Lásd Berve 1926, II. 298–306 (nr. 606) és Heckel 2006, 190–192. Iust. IX. 5, 8-ban Parmenióon és Attalos mellett szerepel Amyntas is.

[3] Bár a jóslat értelme homályos volt, Philippos a saját javára értelmezte a szavakat: mintha jóshely azt jósná meg, hogy a perzsa király áldozati állat módjára fog elpusztulni. Az igazság azonban nem ez volt, hanem a jóslat éppen az ellenkezőjét jelezte előre: hogy Philippost egy ünnepen az isteneknek bemutatott áldozat során fogják megölni, mint egy felkoszorúzott bikát. [4] Mindenesetre úgy vélte, az istenek támogatják, ezért nagyon örült, hogy Asia a makedónok zsákmánya lesz. Tüstént fényes áldozatokat mutatott be az isteneknek, és ezzel együtt megülte Olympias¹¹ született lányának, Kleopátrának¹² az esküvőjét, hozzáadva őt Alexandroszhoz, az epeirosiak királyához,¹³ aki Olympias édestestvére volt.¹⁴ [5] Azt akarta, hogy az isteneknek bemutatott áldozatokkal egy időben a lehető

- 8 Egy nagyjából 10 000 fős expedíciós haderő (Polyaen. V. 44, 4, szintén csak Parmenióon és Attalost említve) kelt át Kis-Ázsiába 336 tavaszán (Iust. IX. 5, 8: kora tavasszal). Veh–Frigo 2007, 174 Diod. XVII. 7, 10 alapján kiemeli, hogy csak makedón és zsoldos katonákról van szó, a korinthusi szövetség görög egységeiről egyelőre nem. Ez elképzelhető, hiszen a későbbi csatákban is végig a makedónoké és a zsoldosoké a főszerep, de a hivatkozott hely nem az egész expedíciós haderőről beszél, csak a Kallas alá rendelt egységekről.
- 9 Ti. Delphoiban, Apollón híres jósdájában.
- 10 Ford. Muraközy Gyula. Ugyanez a jóslat szerepel Pausanias VIII. 7, 6-ban. Egy másik hagyomány szerint Philippos Trophónios boiótiai jósdájából azt a figyelmeztetést kapta, hogy óvakodjon a négyesfogatoktól, így ezeket egész életében kerülte is, de Pausanias egy olyan karddal ölte meg, amelynek markolatába négyesfogat volt vésvé (Val. Max. I. 8 ext. 9 és Ael. var. III. 45; csak utalás-szerűen: Cic. *de fato* 5).
- 11 Épeirosi/molossos királylány, Achilleus leszármazottja (ez majd megjelenik Sándor pedigréjében, vö. Diod. XVII. 1, 5; Plut. *Alex.* 2), Philippos felesége talán 357-től. Philippos számos felesége közül az első helyen állt (vö. Athénaios XIII. 557b; az első-sorban politikai célú poligámia nem állt távol a makedón uralkodóktól), az egyértelműen trónörökösnek szánt Sándor anyja, így jelentős befolyással bírt. Forrásaink meglehetősen negatív képet festenek róla, lásd pl. viselkedését Philippos halálakor (Iust. IX. 7, 14) vagy azt a tényt, hogy Philippos új feleségét, Kleopátrát és gyermekét is halálba kergeti/megöleti Philippos halála után (Iust. IX. 7, 12; Paus. VIII. 7, 7; Plut. *Alex.* 10, 8-ban nem egyértelmű, hogy mi is történik), emellett boszorkánynak is beállítják, aki kígyókkal cimborál (vö. Plut. *Alex.* 3; ennek akár lehetett is valamilyen alapja bizonyos kultuszok formájában). Sándor halála után aktívan részt vett a diadochosok hatalmi harcaiban, végül 316-ban megölték (Diod. XIX. 51), lásd Heckel 2006, 181–183 és Berve 1926, II. 283–288 (no. 581). Modern megítélése változó, elképzelhető, hogy valójában nem volt az az arrogáns és hataloméhes nőszemély, mint amilyenek forrásaink (görögök és rómaiak) beállítják, egyszerűen csak a makedón udvarban más, jelentősebb szerepet töltött be az anyakirályné, mint amit a görögök el tudtak fogadni egy nőtől, és ennek köszönhető a vele szemben táplált ellenszenv. Ehhez a kérdéskörhöz lásd Carney 2006 és 2015.
- 12 Philippos és Olympias lánya, a 350-es évek második felében született. Olympiashoz képest inkább passzív szerepet játszott a politikában, de Philippos lányaként és Sándor testvéreként komoly legitimációs tényező volt a diadochosok harcaiban, míg Antigonos 308/307-ben meg nem öleti Ptolemaioszhoz való közeledé-

legtöbb görög részt vegyen az ünnepségen, ezért fényűző zenei¹⁵ versenyeket rendezett és fényes lakomákat a Barátoknak (*philos*)¹⁶ és a vendégeknek (*xenos*)¹⁷ egyaránt. [6] Így egész Hellasból magához hívatta a személyes barátait (*idioxenos*), és arra buzdította a Barátokat, hogy idegen földről a lehető legtöbb ismerősüket hívják meg. Nagyon vágyott ugyanis arra, hogy jóindulatot tanúsítson a görögök iránt, és hogy a megbecsülést, amelyet a neki adott, egész Hellas feletti vezető szerep¹⁸ jelentett, illő összejövetelekkel viszonzza.

[92, 1] Végül mindenhol sokan gyűltek össze az ünnepségre, és együtt ünnepelték meg a versenyeket és a házasságot Makedónia Aigeai nevű városában,¹⁹ s nemcsak az előkelő magánemberek koszorúzták meg Philipposzt egyenként aranykoszorúkkal, hanem a jelentősebb városok többsége is, közöttük az athéniaké is. [2] Amikor a hírnök az athéniak koszorúját jelentette be, végül még hozzátette, hogy ha valaki, aki Philippos király ellen cselt szőtt,²⁰ az athéniakhoz menekülne, akkor azt ki kell neki szolgáltatni. Ezzel az önkéntelen jóslattal az istenség valami isteni gondviselésből előre jelezte a Philippos elleni közelgő cselszövést. [3] Ezekhez hasonlóan más, mintegy istentől ihletett hangok is voltak, melyek előre jelezték a király halálát.²¹ A királyi lakomán ugyanis Neoptolemost,²² aki akkoriban a legerőteljesebb hangú és leghíresebb tragikus színész volt, Philippos arra utasította, hogy adjon elő néhány, az alkalomhoz illő költeményt, különösen olyanokat, amelyek a perzsák elleni hadjárattal kapcsolatosak. A művész úgy gondolta, hogy művét méltónak fogják tartani Philippos átkeléséhez, továbbá a perzsák királyának gazdagságát kívánta ócsárolni – bármennyire is

nagy és híres az –, ti. hogy Tyché²³ majd az ellenkezőjére változtathatja. Így a következő költemény előadásába kezdett:

*Gondolataitok magasabban szárnyalnak a levegőégnél,
széles síkságok földjéről ábrándoztok
házakról, melyekkel felülmúltátok
a többi házat, és esztelenül
előre tervezgetitek jövőtöket.
De sötét ösvényen odasettenkedik
a gyors lábú Hadés, aki hirtelen és észrevétlenül
jelenik meg s gyötrelmek közepette fosztja meg
a halandókat nagy reményeiktől.*²⁴

És az ezekre következő sorokat is hozzáfűzte még, amelyek mind hasonló értelműek voltak. [4] Philippos nagyon örült a vers üzenetének és teljesen hatalmába kerítette a gondolat, hogy a perzsa király el fog bukni, egyszersmind összevetette a pythói²⁵ jóslattal is, amelynek ugyanaz volt az értelme, mint a tragikus színész szavainak. [5] Végül az ívászat befejeztével a következő napon megkezdődtek a versenyek. A tömeg még az éjjel összesereglett a színházban, s napkeltekor az ünnepi menetben a sok egyéb értékes dolog mellett a tizenkét isten pompás, művészi kidolgozottságú képmását is felvonultatták, melyeket fényes gazdagsággal csodásan feldíszítettek. Ezekkel együtt vonultatták fel tizenharmadikként magának Philipposnak az istenekéhez méltó képmását: a király ezzel úgy mutatta be magát, mint aki a tizenkét isten között ül a trónon.²⁶

[93, 1] Miután megtelt a színház, maga Philippos is megérkezett fehér köpenyben, a testőreinek pedig parancsba

se miatt (Diod. XX. 37, 3–6), lásd Heckel 2006, 90 és Berve 1926, II. 212–213 (no. 433).

13 Alexandros Philippos támogatásával lett uralkodó, így hűsége biztosított, ezt erősíti tovább a házassága Kleopátrával, Philippos lányával. A görög-makedón nagypolitikában nem játszott jelentős szerepet, 333-tól Dél-Itáliában harcolt a tarentumiak oldalán (mint később Pyrrhos), és 331/330-ban itt is halt meg, lásd Heckel 2006, 10 és Berve 1926, II. 19–21 (no. 38).

14 Az esküvő háttere, hogy Philippos és (egy másik) Kleopátra esküvője (337) miatt megromlott a kapcsolat Olympias (ill. Sándor) és Philippos között (vö. Plut. *Alex.* 9 és Iust. IX. 7). Iust. IX. 7, 7 egyenesen arról beszél, hogy Olympias fel akarja lázítani testvérét, Alexandrost, az epeirosi királyt (mely terület Philippos uralma, illetve Olympiasszal a 350-es évek közepe előtt kötött házassága óta makedón szövetséges) Philippos ellen. Ezt a viszonyt hivatott rendezni e dinasztikus esküvő.

15 Szó szerint múzsai versenyek (*musikos*), azaz nemcsak a szűkebb értelemben vett zene, hanem a költészet is beletartozik.

16 E „barátok” (*philos*, Arrhianosnál *hetairoi* ~ társ) nem egyszerű „haverok” voltak, hanem a király Barátai/Társai, azaz a király elsősorban makedón arisztokratákból álló szűk köre, amelynek tagjai nehézlövasként mellette harcoltak, de önálló hadvezéri és adminisztratív funkciókat is betölthettek.

17 A görög *xenos* 'idegent', de 'vendéget', 'vendégbarátot' is jelent, azaz beletartozhat mindenki – ismerős és ismeretlen –, aki csak az ünnepségre érkezett, míg a lenti *idioxenos* tényleges ismeretségre utal.

18 Ti. a korinthusi szövetség élén.

19 Más helyesírással Aigai, a királysírajairól híres Vergina, Makedónia korábbi központja. Ekkor már Pella a hivatalos makedón főváros, de Aigai megtartotta szakrális jelentőségét, mint most az esküvő és általában a temetkezések esetében.

20 Itt és a többi hasonló helyen a görög szövegben *epibulé/epibulein* szerepel, ami lehet ármánykodás, cselszövés, akár összeesküvés is, de önmagában nem utal arra, hogy többen vennének részt benne.

21 Az ókori történetíróknál és életrajzíróknál nagy emberek halálát/bukását természetesen előjelek teszik egyértelművé, amelyeket persze gyakran félvállról vesznek vagy félreértelmeznek. Így például Sándornak is megjósolták, hogy ne lépjen be Babilón városába, mert meg fog halni, illetve egyéb előjelek is figyelmeztették, vö. Diod. XVII. 112, 116–118. Plutarchos és Suetonius életrajzainak is szinte kötelező elemei a főhős születését, illetve bukását jelző előjelek.

22 Athéni színész, akit Démostenés többször is támad makedónbarátsága miatt, vö. Dém. V. 6–8; XIX. 12 és 315.

23 A római Fortuna, a forgandó szerencse és sors istennője.

24 Próza fordítás. Mivel a szöveg kontextusa nincs meg, és olvasati problémák is vannak, az idézet pontos értelmezése – különösen az első soroké – rendkívül nehéz, a modern fordítások sem egységesek. A szerző azonosítása bizonytalan.

25 Azaz delphoi.

26 Egyes vélemények szerint ez a tizenharmadik szobor (Diodóroson kívül csak Stob. IV. 98, 70 említi, de az ő forrása itt elképzelhető, hogy éppen maga Diodóros) kiegészítve a chaironeiai győzelem után épített olympiai Philippeionnal, amelyben a makedón királyi család szobrai állították fel (Paus. V. 17, 4 és V. 20, 9–10), Philippos isteni tiszteletének kiépítését szolgálta. Hatzopoulos (2005, 62–63) azonban jogosan mutat rá, hogy a diodórosi leírás jobban megfelel a későbbi hellénisztikus uralkodókultusznak, mint Philippos saját korának.

adta, hogy távolról kövessék. Így mutatta ugyanis mindenkinek, hogy nincs szüksége a testőrök védelmére,²⁷ mivel a hellének közös jóindulata óvja. [2] Mivel pedig ilyen nagy volt a tekintélye és mindenki dicsérte és boldognak mondta, hihetetlen és teljesen váratlan volt a király elleni cselszövés és a halála. [3] Hogy érthető legyen az ezekkel kapcsolatos elbeszélés, előbb a cselszövés okait fogom ismertetni. Az Orestis²⁸ nevű területről származó makedón Pausanias²⁹ a király testőre volt, és szépsége miatt Philippos barátja³⁰ is lett. [4] Látva, hogy egy vele azonos nevű, másik Pausaniast³¹ is kedvel a király, ócsárolni kezdte őt, azt mondván, hogy nőies és mindenkit, aki csak akarja, készségesen a szeretőjévé fogad.³² [5] Ez a másik Pausanias pedig, bár e gyalázkodásból fakadó gögöt³³ nehezen viselte, akkor csendben maradt, de egy barátjával, Attalossal megosztotta, hogy mire készül, majd önként és csodálatos módon távozott az életből. [6] Néhány nappal később ugyanis, mikor Philippos Pleurias, az illírek királya ellen harcolt,³⁴ a király elé állva az összes rá irányuló csapást a saját testével fogta fel, és így halt meg. [7] Miután híre ment e tettnek, Attalos, aki egy volt azon palotabeliek közül, akiknek nagy befolyása volt a királyra, lakomára hívta Pausaniast, s miután sok színborral leitatatta, átadta az öszvérhajcsároknak, hogy a testét részeg prostituált módjára meggyalázzák.³⁵ [8] Ő erre, mikor részegségéből kijózanodott és nagyon szenvedett

testének meggyalázásától, bevádolta Attalost a király előtt. Philippos pedig haragra gerjedt e miatt az alávaló tett miatt, de Attalost nem akarta megbüntetni, mert baráti viszonyban voltak, és a támogatására is szüksége volt. [9] Attalos volt ugyanis a király új feleségének, Kleopátrának az unokaöccse,³⁶ mivel pedig a harcban bátor volt, ő lett az Asiába előreküldött sereg kinevezett hadvezére. A király azonban enyhíteni akarta Pausaniasnak az elszenvedett sérelem miatt érzett jogos felháborodását, így fényes ajándékokat adott neki, és megtiszteltetésként felvette a testőrségébe.

[94, 1] Pausanias azonban változatlanul megőrizte a haragját,³⁷ és azon buzgólkodott, hogy ne csak az elkövetett tettet bosszulja meg, hanem azt is, hogy nem kapott elégtételt. Ebben a szándékában leginkább a szofista Hermokratés bátorította.³⁸ Pausanias ugyanis nála tanult, és a beszélgetéseik során megkérdezte tőle, hogyan lehet valaki igazán híres. A szofista pedig azt válaszolta, hogy úgy, ha megöli azt, aki a legnagyobb tetteket vitte végbe: e férfiú emlékezete ugyanis meg fogja őrizni azt is, aki őt elpusztította. [2] Mivel ezt az érvelést a saját haragjával kapcsolta össze, és haragja miatt semmi késlekedést nem tartott elfogadhatónak, ezeken a versenytékokon cselelt szőtt a következő módon. [3] Lovakat³⁹ állított a (város)kapuhoz, és odament a színházba vezető bejárathoz, titokban magával víve egy kelta kardot.⁴⁰ Mikor pedig Philippos

27 Iust. IX. 6, 3–4 szerint ugyancsak testőrök nélkül, de a két Alexandros között halad. Azaz Welles (2003, 95, 2. jegyzet) szerint azok között, akik leginkább akarták a halálát. Ez meglehetősen problematikus megállapítás.

28 Felső-Makedónia egyik területe, Philippos óta már stabilan a makedón királyság része. Felső-Makedónia különösen jelentős a hadsereg emberanyag-utánpótlása miatt is.

29 Philippos meggyilkolásától eltekintve egyébként ismeretlen, de neve mint Philippos gyilkosa számos helyen adatolt, lásd Heckel 2006, 193–194 és Berve 1926, II. 308–309 (no. 614).

30 Itt a *philos* jelentheti az informális barátot (akár a szeretőt is), de a fent jelzett formálisabb Barátot/Társat is.

31 Diodóros e szöveghelyeitől eltekintve teljesen ismeretlen (vö. Heckel 2006, 193, no. 2). Egyesek tényként kezelik létezését (pl. Heckel és Hammond 1990, 265: „nyilvánvalóan apród”) és a történetet rá vonatkozó részét, mások zavart feltételeznek a névazonosság miatt. Hatzopoulos (2005, 46–58) szerint a történet hiteles, de valójában nem Pausanias, hanem Hippokratés a hősi halált halt ifjú, aki Kleopátra – Philippos felesége – testvére és Attalos unokaöccse, innen Attalos érdekeltsége és bosszúja.

32 A görög szóhasználat alapján a szeretői kapcsolatokban ő játssza a passzív felet, ami egy felnőtt férfi számára szégyenletes dolognak számított (már ha egyáltalán felnőtt férfiről van szó, vö. Hammond 1990, 265). A görög homoszexualitáshoz alapvető Dover 2001; kérdés persze, hogy mennyiben tehetünk egyenlőségjelet a görög és a makedón homoszexuális kapcsolatok közé (mi elfogadott, mi nem stb.).

33 A görögben *hybris*, itt a kontextus miatt egyértelműen nem szexuális erőszak, hanem fennhéjázó, megalázó, gögös viselkedés.

34 Nehezen azonosítható csata, a *communis opinio* egy 337/6-os dátum felé hajlik (a fő problémát az okozza, hogy a makedón királyoknak, és így Philipposnak is rengeteg konfliktusa volt az illírekkel), de megjelenik 345/344 is (Diod. XVI. 69, 7). Utóbbi esetben probléma, hogy miért várt eddig a bosszújával Pausanias (lásd fent). Hatzopoulos (2005) határozottan 345 mellett foglal ál-

lást, és feltételezi, hogy a Diodórosnál szereplő – egyébként ismeretlen – Pleurias valójában Pleuratos.

35 Részleteiben különböző, de hasonlóan gyalázatos bánásmódot említ Iust. IX. 6 is.

36 Itt *adelphidus* ~ unokaöccs, a XVII. 2, 3-ban *adelphos* ~ testvér, mindkettő téves, valójában Attalos Kleopátra gyámja és nagybátyja, lásd fent.

37 A fent jelzett kronológiai probléma miatt nem tudjuk, pontosan meddig „őrizte haragját”. Welles (2003, 98–99, 1. jegyzet) szerint mindenesetre gyanús, hogy éppen akkor hajtotta végre a tettet, amikor az a legalkalmasabb volt Sándor számára. Az utolsó tagmondat kérdéses: ha korábban valóban annyira el is mérgesedett a viszony Sándor és apja között, mint Plutarchos és Iustinus sugallják, ekkor már Philippos egyértelműen Sándorral reprezentál, míg Attalos távol van. Így pár hónappal korábban talán még valóban érdemes lett volna Sándornak megöletnie az apját, de az esküvő időpontjában már újra megerősödött a pozíciója (ezzel ellentétes véleményen pl. Badian 1963).

38 Egyébként ismeretlen szofista, ugyanez a történet Val. Max. VIII. 14. *ext.* 4-ben, ahol Hermocles néven szerepel. A történet hitelessége erősen kétséges, mivel egyértelműen *topos*: nagyjából ugyanez a történet szerepel Sándorral kapcsolatban (Plut. *Alex.* 55, vö. Arr. IV. 10); vö. Hérostratos történetével, aki azért gyűjtötte fel az ephesosi Artemis-templomot, hogy neve örökké fennmaradjon (Solinus 40; Val. Max. VIII. 14, *ext.* 5; Gell. II. 6, 18; Strab. IV. 1, 22).

39 A többes számhoz lásd fent; Iust. IX. 7, 9 szerint Olympias készíti elő a lovakat.

40 Egy korábbi vélemény szerint ez arra utal, hogy Diodóros ehhez a történethez egy, a kelta támadás (279) utáni forrást használt. Valójában a görögök már korábban is ismertek kelta zsoldosokat, így a fegyverzetüket is (vö. Veh–Frigo 2007, 176; lehetséges historiográfiai implikációihoz lásd még Hammond 1991a, 400, 15. jegyzet). A gyilkos fegyver leírásához lásd még Val. Max. I. 8 *ext.* 9; Ael. *var.* III. 45; Cic. *de fato* 5; Iust. IX. 7, 13 szerint a fegyvert Olympias később Apollónnak szenteli.

a meghívott Barátoknak azt mondta, hogy menjenek be előtte a színházba, és a testőrök is távol voltak, Pausanias meglátta, hogy a király egyedül van, így odarohant, és keresztüldöfte a bordáit. A király holttestét lefektette, majd pedig a kapuhoz és a meneküléshez előkészített lovakhoz futott. [4] A testőrök közül néhányan⁴¹ tüstént a király testéhez siettek, a többiek

pedig a gyilkos üldözésére indultak; közöttük volt Leonnatos,⁴² Perdikkas⁴³ és Attalos.⁴⁴ Az üldözés során Pausaniasnak előnye lett volna, ha lóra tud szállni, de egy szőlővessző belegabalyodott a sarujába, így elesett. Ennek következtében a Perdikkasszal lévőket elfogták, miközben feltápáskodott a földről, és számos kardszúrással végeztek vele.⁴⁵

41 Az előző testőrökre a görög szöveg az általános *doryphoros* ('lándzsavivő', tágabb értelemben: 'testőr') szót használja, itt viszont a *somatophylax* ('test-őr') kifejezés szerepel. A különböző forrásaink terminológiája nem teljesen egységes és következetes, de a *somatophylax* három különböző csoportot szokott jelölni: a királyi apródokat; a *hypaspistés*ek csapatát; a hét (kivételesen nyolc) főből álló elit testőrséget, ahova az uralkodó közvetlen barátai, alvezérei tartoztak. Mindhárom csoport feladata között szerepelt a király védelme más-más alkalmakkor, az apródok például vadászatokon, a *hypaspistés*ek csata idején. Itt valószínűleg a második csoportról van szó, hiszen az említett személyek Sándor kortársai-ként (*syntrophos*) biztosan túl fiatalok ahhoz, hogy Philippos szűk körű testőrségébe tartozzanak (ráadásul Perdikkasról és Leonnatosról tudjuk, hogy később kerültek be a válogatott hétfős csoportba), és valószínűleg túl idősek – bár nem sokkal – ahhoz, hogy egyszerű apródok legyenek (ha nagyjából Sándor kortársai, akkor körülbelül húszévesek ekkor). A testőrökhöz és az apródokhoz lásd Heckel 1986; Hammond 1990; Hammond 1991a.

42 A Lynkestisi királyi család tagja. Sándor szűkebb köréhez tartozott, különböző önálló parancsnoki pozíciókat is betöltött, különösen az indiai hadjárat alatt és után. Sándor halálát követően az egyik legnagyobb hatalmú katonai vezető, egy Lamia melletti csatában esett el 322-ben. Lásd Heckel 2006, 147–151 és Berve 1926, II. 232–235 (no. 466).

43 Az orestisi királyi család tagja, az itt megnevezett három testőr közül a legnagyobb karriert futotta be, például a Philótas-összeskűvés kapcsán Attalost a vádlottak (Arr. An. III. 27, 1), míg Perdikkast a vádlók között találjuk (Curt. VI. 8, 17). Sándor feltétlen támogatója: Plut. Alex. 15, 4–5 szerint lemondott a király ajándékairól és csak reményeiben osztozott, ezzel szemben az itt is említett Leonnatos kinevette a Sándor előtt földre boruló perzsákat (Arr. An. IV. 12, 2). Számos különálló katonai akciót vezetett, és a nagy csatákban is fontos szerepet játszott, Héphaistion halála után egyértelműen ő lett a király után a második ember. A hagyomány szerint Sándor a halálos ágyán Perdikkasra bízta a gyűrűjét (Diod. XVII. 117, 3; XVIII. 2, 4; Curt. X. 5, 4; Iust. XII. 15, 12). A király halála után régensként döntő szerepet játszott a hatalmi harcokban, végül azonban a Ptolemaios ellen indított sikertelen támadása során saját tisztjei ölik meg 321-ben. Vö. Heckel 2006, 197–202 és Berve 1926, II. 313–316 (no. 627).

44 Berve 1926, II. 92, 3. jegyzet és Veh-Frigo 2007, 176 bizonytalan Attalos azonosíthatóságát illetően, Heckel 2006, 63 viszont minden további nélkül Andromenés fiával, a Tymphaiából származó Attalossal azonosítja (Berve no. 181, Heckel Attalus [3]), aki Sándor *syntrophosa*. Nem futott be olyan fényes karriert, mint két társa, Leonnatos és Perdikkas. Úgy vélem, bár Heckel azonosítása nem bizonyítható, mindenképpen indokolt, hiszen Andromenés

fia, Attalos az itt említett Perdikkas sógora volt (Diod. XVIII. 37, 2), többször szerepel Leonnatosszal együtt is (Arr. An. V. 24, 10, Arr. Ind. XVIII. 6), és Sándor halálakor – bár őt magát nem nevezik testőrnek – igen előkelő társágában találjuk egy jóslatkérés kapcsán, s közülük többről tudjuk, hogy testőrök voltak (Arr. An. VII. 26, 2, közöttük volt pl. Seleukos és két testőr: Peithón és Peukestas). Egyéb Attalosok: az agrianosok vezére (Berve nr. 183, Heckel Attalus [2]), részt vesz az issosi és a gaugamélai csatában, de nem tudjuk róla, hogy közelebbi kapcsolatban lett volna az udvarral; Eurydiké támogatója Antipatrosszal szemben 321-ben (Berve no. 184); valamint egy Attalos nevű, valószínűleg fiktív figura, akit a Póros elleni csata előtt eselből Sándornak öltöztetnek be (Heckel Attalus [4]; a történetet Berve szintén fiktívnek tartja, de ezt az Attalost Andromenés fiával [nr. 181] azonosítja). A Diodórosnál is említett másik Attalos, Kleopátrának, Philippos új feleségének a nagybátyja nem jöhet szóba, hiszen Diodóros elbeszélése szerint is már Kis-Ázsiában van Parmeniónnal és az előreküldött sereggrésszel (Diod. XVI. 91, 2; XVI. 93, 9; XVII. 2, 4; Iust. IX. 5, 8–9). Nem tartom indokoltnak Hammond (1991a, 412) felvetését, mely szerint Attalos, Kleopátra nagybátyja minden további nélkül visszatérhetett az esküvőre Kis-Ázsiából (fontos: nem az itteni menyasszony Kleopátra nagybátyja!). Akár előléptetés volt a hadvezérség, akár eltávolítás – esetleg mindkettő –, az esküvő maga reprezentatív esemény volt, s egyértelműen a két Alexandros mellett (nem elsősorban azért, mert a két Alexandros között sétált, hanem mert az egyikhez adta a lányát). Attalos és Sándor között rossz volt a viszony, a nagy hadjárata előtt pedig Philippos nem kockáztathatott botrányt ilyen széles közönség előtt. Ebből a szempontból mindegy, hogy milyen tervei voltak Alexandrosszal és Sándorral, az esküvőn velük reprezentált: lehet, hogy ez hosszú távra szól, azaz továbbra is Sándort tekintette trónörökösnek, de az is lehet, hogy egyszerűen csak békés hátszágat akart hátrahagyni, bár hosszabb távon már inkább Attalossal és saját, Kleopátrától született vagy születendő gyermekével tervezett – mindennek az adott helyzetben nincs jelentősége. Belpolitikailag mindenképpen kellett gesztusokat tennie Sándor és Alexandros felé is.

45 Keresztre feszítve szerepel Pausanias Iust. IX. 7, 10-ben és talán a POxy 1798-ban is (ez utóbbi forrás rendkívül töredékes). Azok a kutatók, akik Sándor részvételét gyanítják a merényletben, ezt a helyet arra használják, hogy rámutassanak, Sándor azért öleti meg azonnal Pausaniast, hogy ne tudjon rá nézve terhelően vallani. A kérdés azonban nem ennyire egyszerű, mivel nem tudjuk rekonstruálni, pontosan mi is történt: Diodórosnál Philippos magányosan sétál, de Iustinusnál (IX. 6) a két Alexandros között, így elképzelhető, hogy Pausaniasnak váratlan támadással sikerült ugyan megölnie Philippost, de a többiek már védekeztek, és dulakodás közben ölték meg.

Bibliográfia

- Anson, E. M. 2013. *Alexander the Great. Themes and Issues*. London.
- Badian, E. 1963. „The Death of Philip II.”: *Phoenix* 17, 244–250.
- Berve, H. 1926. *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*. I–II. München.
- Bosworth, A. B. 1971. „Philip II and Upper Macedonia”: *Classical Quarterly* 21, 93–105.
- Bosworth, A. B. 2002. *Nagy Sándor – A hódító és birodalma*. Budapest.
- Broughton, T. R. S. 1951. *The Magistrates of the Roman Republic*. I. New York.
- Carney, E. 2006. *Olympias. Mother of Alexander the Great*. London – New York.
- Carney, E. (szerk.) 2015. *King and Court in Ancient Macedonia. Rivalry, Treason and Conspiracy*. Swansea.
- Develin, R. 1981. „The Murder of Philip”: *Antichthon* 15, 86–99.
- Develin, R. 1989. *Athenian Officials 684–321 B.C.* Cambridge.
- Dover, K. K. 2001. *Görög homoszexualitás*. Ford. Hajdu P. Budapest.
- Fears, J. R. 1975. „Pausanias, the Assassin of Philip”: *Athenaeum* 53, 111–135.
- Green, P. (ed.) 2006. *Diodorus Siculus, Books 11–12.37.1. Greek History 480–431 B.C. – the Alternative Version*. Austin.
- Hammond, N. G. L. 1937. „The Sources of Diodorus Siculus XVI (I)”: *Classical Quarterly* 31, 79–91.
- Hammond, N. G. L. 1990. „Royal Pages, Personal Pages, and Boys Trained in the Macedonian Manner during the Period of the Temenid Monarchy”: *Historia* 39, 261–290.
- Hammond, N. G. L. 1991a. „The Various Guards of Philip II and Alexander III”: *Historia* 40, 396–418.
- Hammond, N. G. L. 1991b. „The Sources of Justin on Macedonia to the Death of Philip”: *Classical Quarterly* 41, 496–508.
- Hammond, N. G. L. – Griffith, G. T. 1979. *A History of Macedonia. II. 550–336 B.C.* Oxford.
- Hatzopoulos, M. 2005. „The Reliability of Diodorus’ Account of Philip II’s Assassination”: C. Bearzot – F. Landucci (szerk.): *Diodoro e l’altra Grecia. Macedonia, Occidente, Ellenismo nella Biblioteca storica. Atti del Convegno Milano, 15-16 gennaio 2004*. Milano, 43–65.
- Hau, L. I. 2009. „The Burden of Good Fortune in Diodorus of Sicily. A Case of Originality?”: *Historia* 58, 171–197.
- Hau, L. I. 2016. „Diodorus Siculus”: uő: *Moral History from Herodotus to Diodorus Siculus*. Edinburgh, 73–123.
- Hau, L. I. – Meeus, A. – Sheridan, B. 2018. „Introduction”: uők (szerk.): *Diodoros of Sicily. Historiographical Theory and Practice in the Bibliothek*. Leuven–Paris–Bristol, 3–12.
- Heckel, W. 1986. „Somatophylakia’. A Macedonian ‘Cursus Honorum’”: *Phoenix* 40, 279–294.
- Heckel, W. 2006. *Who’s Who in the Age of Alexander the Great. Prosopography of Alexander’s Empire*. Malden–Oxford–Carlton.
- Hornblower, J. 1981. *Hieronymus of Cardia*. Oxford.
- Kertész I. 2000. *Hellénisztikus történelem*. Budapest.
- Lindholmer, M. 2016. „The Assassination of Philip II. An Elusive Mastermind”: *Palamedes* 11, 77–110.
- Molina Marín, A. I. 2018. *Alejandro Magno (1916–2015). Un siglo de estudios sobre Macedonia Antigua*. Zaragoza.
- Muntz, Ch. E. 2017. *Diodorus Siculus and the World of the Late Roman Republic*. Oxford.
- Oldfather, C. H. (ed.) 1989. *Diodorus of Sicily I. Book I and II, 1–34*. Cambridge (1933’).
- Rathmann, M. 2016. *Diodor und seine „Bibliothek” – Weltgeschichte aus der Provinz*. Berlin–Boston.
- Sacks, K. S. 1990. *Diodorus Siculus and the First Century*. Princeton.
- Schwartz, E. 1905. „Diodorus” (38): *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*. V. 663–704.
- Seibert, J. 1972. *Alexander der Grosse*. Darmstadt.
- Stylianou, P. J. 2007. *A Historical Commentary on Diodorus Siculus Book 15*. Oxford.
- Veh, O. (ford.) – Frigo, Th. (bev., jegyz.) 2007. *Diodoros: Griechische Weltgeschichte Buch XVI*. Stuttgart.
- Welles, C. B. (ed.) 2003. *Diodorus of Sicily. The Library of History Books XVI.66–XVII*. London (1963’).
- Worthington, I. 2014. *By the Spear. Philip II, Alexander the Great, and the Rise and Fall of the Macedonian Empire*. Oxford.